

Кобець М.В. Вибухові речовини у судовій вибухотехнічній експертизі // Криміналістичний вісник. – К.: ДНДЕКЦ/КНУВС, 2007. – №2 (8). – С. 50–53.

Кобець Микола Вікторович –

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри спеціальної техніки Київського
національного університету внутрішніх справ,
підполковник міліції

ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ У СУДОВІЙ ВИБУХОТЕХНІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Взрывчатые вещества в судебной взрывотехнической экспертизе

Explosive substances in forensic explosion technical expertise

Розглянуто поняття "вибухові речовини" у сфері криміналістики. Наведена класифікація вибухових речовин на сучасному етапі.

Ключові слова: вибухові речовини, вибухові пристрої, вибух.

Для збереження життя і здоров'я громадян, захисту їх конституційних прав і свобод та майнових інтересів, зміцнення правопорядку посилюються вимоги до правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю. Одним із актуальних напрямів у вирішенні питань поставленим урядом перед працівниками правоохоронних органів є боротьба зі злочинами вчинюваними із застосуванням вибухових речовин та вибухових пристроїв [1]. Тому для ефективного розкриття та розслідування цього виду злочинів необхідно вирішити низку юридичних проблем, однією з яких є тлумачення в чинному законодавстві та науковій літературі поняття «вибухові речовини», оскільки віднесення тієї чи іншої речовини до вибухової відбивається на процесі розслідування.

Нині у правовій, спеціальній та криміналістичній літературі відсутнє стійке визначення поняття вибухових речовин. Так, у науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України деякі автори зазначають, що "вибухові речовини – це хімічні сполуки чи суміші, здатні під дією зовнішнього імпульсу до саморозповсюдження з великою швидкістю хімічної реакції з

утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла. До них належать амоніти, амонали, тротил, вибухові напівпродукти утилізації (порох) тощо" [2, с. 1097]. На наш погляд, зазначене формулювання не у повному обсязі відповідають криміналістичному поняттю вибухової речовини, оскільки наведені визначення розкривають процес вибуху, проте головні ознаки вибуху не розглядаються. Вважаємо, що головною ознакою вибухової речовини є здатність її до вибухового перетворення (вибуху).

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року №3 зазначено, що під вибуховими речовинами слід розуміти "порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню" [3, с. 421]. Схоже визначення наводить юридична енциклопедія [4, с. 374]. Поняття "вибухові речовини", зазначеного у п.6 даної Постанови і у юридичній енциклопедії, ускладнює уявлення про ці речовини, що у подальшому може відбитися на якості досудового та судового слідства стосовно віднесення певної речовини до вибухової. Наведене визначення розкриває тільки одну із властивостей вибухових речовин, тобто здатність вибухової речовини вибухнути без доступу кисню, а не її головну сутність. За даними експертних підрозділів ДНДЕКЦ МВС України, вибухові речовини, на відміну від вибухонебезпечних сумішей не потребують додаткового кисню чи повітря, оскільки до складу вибухових речовин входять два головних компонента: а) горючі речовини, які містять водень, азот, вуглець, сірку та ін.; б) окислювачі – речовини з високим вмістом кисню.

Велика Радянська Енциклопедія 1970 року до поняття вибухові речовини відносить хімічні сполуки чи суміші речовин, які здатні до швидкої реакції, що супроводжується виділенням значної кількості тепла і утворенням газів [5, с.462].

Пленумом Верховного Суду Російської Федерації від 25 червня 1996 року №5 визначено, що під вибуховими речовинами слід розуміти хімічні сполуки чи механічні суміші речовин, здатні до швидкого саморозповсюдження хімічного перетворення – вибуху [6].

Технічне розуміння вибухових речовин міститься у Державному Стандарті

ДСТУ 26184-84 "Вибухові речовини промислові" (терміни та поняття). У п.1 даного Стандарту зазначається, що промислові вибухові речовини – це речовини, призначені для вибухових робіт у народному господарстві [7, с. 1]. Правоохоронна практика свідчить, що промислові вибухові речовини застосовуються не тільки у промисловості (господарстві), військовій справі, але й у злочинних цілях.

У криміналістичній літературі є дещо інші тлумачення цього поняття. Так, Ю.М. Дільдин, В.В. Мартинов та інші вчені-криміналісти характеризують вибухові речовини як індивідуальні речовини чи суміші речовин, здатні під певною зовнішньою дією у конкретних умовах до швидкого хімічного перетворення, що супроводжується утворенням сильно нагрітих газів чи парів [8, с. 5]. На нашу думку, однією з головних відмінних особливостей вибухових речовин є утворення газів і різкий їх вихід з обмеженого об'єму зі швидкістю понад 10000 м/с. З погляду О.О. Топоркова, під вибуховими речовинами слід розуміти спеціально виготовлені чи пристосовані хімічні сполуки (системи хімічних сполук), які володіють потенціальною здатністю до хімічного вибуху і в конкретних обставинах придатні для використання або фактично використовувані у пристроях, здійснюючі передбачену для них роботу за рахунок енергії вибуху [9, с. 260]. У наведеному визначенні не зрозуміло, що вважає автор під системами хімічних сполук, а також під їх спеціальним виготовленням чи пристосуванням. На нашу думку, сам факт виготовлення вибухових речовин припускає їх подальше використання для здійснення вибуху.

Інші автори під вибуховими речовинами розуміють "хімічні сполуки чи суміші промислового або саморобного виготовлення, заряди яких здатні під впливом імпульсу (удару, наколу, тертя, нагріву, досягнення критичної концентрації тощо) до вибухового перетворення (хімічного вибуху)" [10, с. 111]. Згідно наведеного визначення, до вибухових речовин належать і газо-, паро- пилоповітряні суміші, оскільки для їх вибуху необхідно досягнення критичної концентрації суміші, а також ядерні та термоядерні вибухи, якими вибухотехнічна експертиза не займається.

Деякі автори до дефініції поняття «вибухової речовини» вводять елементи класифікації, тобто поділяють ці речовини на промислові, саморобні та кустарно виготовлені. Так, І.Д. Моторний вважає, що вибухові речовини – це хімічні сполуки, механічні суміші чи сплави речовин, виготовлені промисловим, кустарним або саморобним способом, які за своєю природою, станом і фактичним використанням здатні і призначені під дією зовнішнього джерела енергії до вибухового перетворення (вибуху) [11, с. 57]. Дещо схоже визначення надає О.О. Беляков, який під вибуховими речовинами розуміє – хімічні речовини чи їх суміші, здатні під дією зовнішніх імпульсів до вибухового перетворення (вибуху), який проходить у формі горіння чи детонації, виготовлені промисловим або саморобним (кустарним) способом у достатній кількості для виникнення загрози громадської безпеки [12, с. 86]. Поділ вибухових речовин на саморобне та кустарне виготовлення, на нашу думку, суперечний, оскільки різниця між ними практично не вбачається.

Існують й інші дефініції визначення вибухових речовин [13, с. 21; 14, с. 4 тощо], але вони або носять загальний характер, або не висвітлюють суттєвих (юридичних, криміналістичних) ознак вибухових речовин як поняття.

Узагальнюючи існуючі тлумачення щодо поняття вибухових речовин, зазначимо, що автори як одну із головних ознак вибухових речовин відмічають їх потенціальну здатність до хімічного вибуху – явища, що характеризується одночасним сполученням трьох чинників: екзотермічністю реакції, великою швидкістю процесу і наявністю газоутворення. Проте ці ознаки до повної криміналістичної характеристики вибухових речовин недостатні.

З точки зору законодавця, речовини, які здатні до вибуху, мають розглядатися як суспільно небезпечні, незалежно від їх кількості (маси). На нашу думку, при вирішенні даного питання необхідно враховувати, чи здатна вилучена речовина до вибуху і за яких умов. Зазначимо, що вибухові речовини здатні до вибухового перетворення (вибуху) тільки при конкретних кількісних і якісних показниках. Кожна вибухова речовина має свою критичну масу, у якому проходить детонація, тобто вибухове перетворення. Проте мінімальна критична маса для детонації залежить від різних властивостей: щільності,

однорідності, опору оточуючого середовища (оболонки). Зазначені положення підтверджуються практикою. При нагріванні, підриву заряду вибухової речовини з меншою за критичну масою відбувається або затухання детонації, або її взагалі немає.

Реакція вибухової речовини, що призводить до вибуху як початковий імпульс проходить під дією зовнішніх факторів (удар, наколювання, тертя, нагрівання, тиск та ін.), що є, на наш погляд, наступною їхньою ознакою.

Для вибухових речовин характерна також одноразовість дії, тобто після вибуху речовина перестає існувати як вибухова, переходить в інший стан.

Узагальнюючи наведене, визначимо головні ознаки вибухових речовин:

- 1) хімічні речовини, їх сполуки чи суміші, здатні до швидкого хімічного перетворення (вибуху) під дією зовнішніх імпульсів;
- 2) вибухове перетворення проходить у формі горіння чи детонації з виділенням енергії, яка необхідна для здійснення метальної дії або руйнівного ефекту;
- 3) для здійснення вибуху необхідне достатня кількість вибухової речовини;
- 4) одноразовість використання.

Існує низка класифікацій вибухових речовин за такими ознаками: призначення, спосіб виготовлення, режим перетворення, потужність, фізичний стан та ін.

Аналізуючи та узагальнюючи погляди різних науковців, а також наведені ними класифікації вибухових речовин, пропонуємо класифікацію, яка на нашу думку, враховує криміналістичні аспекти дослідження цих речовин.

За призначенням:

військового призначення – застосовуються у воєнній справі для спорядження бойових припасів вибухової дії;

цивільного призначення – застосовуються у промисловості та різних галузях науки.

Д.О. Шапошников [15, с. 18], М.П. Ландишев [16, с. 14], І.Д. Моторний [11, с. 174] у класифікації "за призначенням" поділяють усі вибухові речовини на ініціюючі, бризантні, металеві і піротехнічні суміші. У цій класифікації

проглядається змішування понять, оскільки слово "призначення" означає "спосіб використання або застосування чого-небудь" [17, с. 932].

За способом виготовлення – на промислові та саморобні [8, с. 7]. У цьому відношенні деякі автори поділяють вибухові речовини на промислові, кустарні та саморобні [11, с. 52; 12, с. 88]. Як ми вже зазначали стосовно даної класифікації, різниця між саморобним та кустарним виготовленням, які були наведені, не вбачається.

Оскільки вибухові речовини, їх сполуки чи суміші здатні до вибухового перетворення (вибуху), яке проходить у формі горіння чи детонації, то усі вибухові речовини як промислового, так і саморобного виготовлення, на нашу думку, можна класифікувати **за режимом перетворення (горіння або детонації) і умов збудження** [18, с. 12] на такі:

- ініціюючі (первинні) вибухові речовини;
- бризантні (вторинні) вибухові речовини;
- метальні вибухові речовини (порохи);
- піротехнічні суміші.

Деякі автори наведену класифікацію вибухових речовин відносять до вибухових пристроїв [19, с. 75]. На нашу думку, такий підхід вказує на змішування і помилковість поняття вибухових речовин та вибухових пристроїв. Різниця речовини від пристроїв полягає у тому, що речовина – це "якісне визначення матерії; те, з чого складається фізичне тіло" [20, с. 120].

За потужністю (здатністю здійснювати певну роботу у процесі вибухового перетворення) деякі автори, зокрема, Ю.М. Дільдин, В.В. Мартинов, О.Ю. Семенов та інші [8, с. 7], поділяють вибухові речовини на потужні та слабопотужні. Наведена класифікація має воєнний підхід і не відбиває криміналістичну характеристику вибухових речовин. З позиції криміналістики вибухові речовини, на наш погляд, слід поділяти на: малопотужні (наприклад, аммотоли, аммоніти, динамоли та ін.); середньої потужності (наприклад, тротил, пластид-4, пікринова кислота та ін.); підвищеної потужності (наприклад, ТЄН, гексоген, октоген та ін.).

За фізичним (агрегатним) станом вибухові речовини можуть бути

твердими (гексоген, тротил), пастоподібними (пластид), рідинними (нітрогліцерин), газоподібними (водень і кисень; метан і кисень) та пилоповітряними (вугільна, цукрова, мучна) сумішами. Поширене застосування у кримінальних структурах набули вибухові речовини у твердому та пастоподібному агрегатних станах (конденсовані вибухові речовини) [21, с. 16].

За чутливістю (здатність до вибуху від початкового імпульсу) вибухові речовини поділяють на чутливі і не чутливі.

Підсумовуючи наведене та враховуючи рівень спеціальних знань спеціалістів-криміналістів у галузі вибухової справи, які здійснюють розкриття та розслідування даного виду злочинів, вважаємо, що під **вибуховими речовинами** слід розуміти *хімічні сполуки чи суміші, які здатні під дією зовнішнього імпульсу (удар, тертя, наколювання, нагрівання, тиск тощо) до вибухового перетворення (вибуху).*

Список використаних джерел

1. *Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18 лютого 2002 року № 143/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – №8. – Ст. 331.*
2. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельникова, М.І. Хавронюка. – К., 2004.*
3. *Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року №3 // Постанова Пленуму Верховного Суду України 1972–2002: Офіц. вид. / За заг. ред В.Т. Маляренко. – К., 2003.*
4. *Юридична енциклопедія: В 6т. /Ред. Ю.С. Шемшученко. – К., 1998. – Т.1.*
5. *Большая советская энциклопедия. – М., 1970. – Т.3.*
6. *О судебной практике по делам о хищении и незаконном обороте оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ: Постановление Верховного Суда РФ от 25 июня 1996 г. №5 // Бюллетень Верховного Суда РФ. – М., 1996. – №8.*

7. *ГОСТ 26184 – 84* Вещества взрывчатые промышленные. Термины и определения. – М., 1984.
8. *Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств: Учеб. пособие* / Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Шмырев А.А. – М., 1991.
9. *Топорков А.А.* Взрывотехнические объекты как носители познавательно значимой информации // *Криминалистика: Учебник* / Под ред. В.А. Образцова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
10. *Прохоров-Лукін Г.В., Пащенко В.І.* До питання про визначення поняття вибухової речовини в судовій вибухотехнічній експертизі // *Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник*. – К., 2004. – №2(2).
11. *Моторный И.Д.* Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе терроризмом: Монография. – М., 1999.
12. *Беляков А.А.* Взрывчатые вещества и взрывные устройства (криминалистическая взрывотехника). – М., 2003.
13. *Кутузов Б.Н.* Взрывные работы. – М., 1988.
14. *Андреев К.К., Беляев А.Ф.* Теория взрывчатых веществ. – М., 1960.
15. *Шапошников Д.А.* Взрывоопасные предметы и вещества: Словарь-справочник. – М., 1996.
16. *Расследование убийств, совершенных с применением взрывчатых веществ* / Р.З. Боршигов, В.П. Власов, А.М. Ларин, Н.П. Ландышев и др. – М., 1975.
17. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. – Ірпінь, 2002.
18. *Баум Ф.А., Орленко Л.П., Станюкович К.П. и др.* Физика взрыва / Под ред. К.П. Станюковича. – 2-е изд., перераб. – М., 1975.
19. *Осауленко А.А., Монько В.П.* Застосування технічних засобів при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин та пристроїв // *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: Тези доповідей міжнар. науково-*

практич. конференції / МВС України. НАВСУ. Ф-т підготовки слідчих та криміналістів. – К., 2001. – Ч.2.

20. *Новий* тлумачний словник української мови. В 3 т. – К., – Т.3.

21. *Энциклопедия судебной экспертизы* / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. – М., 1999.